

Arkeologisk schaktningsövervakning

PÅLSBENNING

vid schaktning för torpargrund i hytt- och hammarområde
Garpenberg 34:1, Hedemora kommun, Dalarnas län
2017

Arkivrapport dnr 120/16

Eva Carlsson

© Lantmäteriet i2014/00618

Dalarnas museum, Falun, 2017

Inledning

Bengt Hed har för avsikt att bygga ut sitt fritidshus i Pålsbenning i södra delen av Garpenbergs socken (bilaga 1). Huset, byggt på 1970-talet, ligger på en slagghög inom hytt- och hammarområde Garpenberg 34:1. Utbyggnaden ska stå på torpargrund, eller snarare ska en mur av slaggsten byggas för att komma upp i nivå med befintligt hus. Länsstyrelsen beslutade därför att Dalarnas museum skulle övervaka schaktningen, dnr 431-10721-2016. Arbetet utfördes en dag i november 2016.

Antikvarisk bakgrund

Byn Pålsbennings äldsta kända skriftliga belägg är från 1460. Platsen benämndes då pauels böningh (Ortnamnsregistret). Efterleden –benning är en förkortning av ”hyttobyggning”, alltså hytta. Namnet nämns i ett brev gällande ett arvsskifte och järn nämns som betalningsmedel (DD2 s 14).

Hyttan i Pålsbenning finns med i skattelängden från 1570, 1620 nämns även en hammare. De ska ha lagts ner före 1680. Därefter byggdes en kopparhytta vid vattendraget. Den dömdes ut 1689 och blåstes troligen ner strax efter (Landeholm 1999). En hytta och en hammare finns markerad på den geografiska kartan från 1650 (U51-1:1). Vid storskiftet 1809 brukades marken främst som kål- och potatisland, där fanns också humlegårdar (U13-42:2).

I anslutning till hyttområdet ligger bytomten Garpenberg 302:1.

Syfte

Syftet var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera fornlämningen.

Figur 1. Schaktningen i Pålsbenning skedde i sluttningen öster om fritidshuset. Foto: Eva Carlsson

Metod

Schaktningen övervakades av en arkeolog. Schaktkanterna och -botten handrensades. Påfört fyllnadslager dokumenterades endast översiktligt. Schakten ritades in manuellt utifrån befintlig bebyggelse, beskrevs och fotograferades.

Resultat

Fritidshuset låg på en platå. Schaktningen för utbyggnaden skedde i slänten på östra sidan (bilaga 2). Den gjordes med grävmaskin med en 1,2 meter bred planskopa. Cirka 1 meter närmast huset lämnades, där skulle torven sedan grävas bort för hand. Grästorven togs bort först. Närmast huset framkom slaggvarpet direkt under torven, dvs 0,1 meter ner. Där fanns skärviga stenar och större slaggsållor. Längre ner i slutningen fanns jord under torven. Den var svart och innehöll kol eller snarare kolstybb och mindre slaggbitar (figur 1). Det skulle kunna vara hammarslagg.

Först grävdes det norra schaktet cirka 6 meter långt, sedan det södra och östra växelvis så att en U-form bildades. Schakten grävdes upp till 0,5 meter djupa. De berörde bara "matjord" eller snarare ett utfyllnadslager. I nordöstra hörnet framkom den naturliga moränen 0,3 meter ner. Inga konstruktioner kunde iakttagas i utfyllnads-/matjordslagret.

Slutsatser och utvärdering

En masugn och en hammare har funnits i Pålsbenning under 1500- och 1600-talet och förmodligen långt tidigare, eftersom benning betyder hytta och finns belagt på 1400-talet. En kopparhytta fanns under en kortare tid på 1680-talet. Fritidshuset ligger på ett varp med masugnsslagg. Området öster om är utfyllt med kolstybbrik jord med inblandning av mindre slaggbitar, troligen hammarslagg. Den svarta jorden är minst 0,5 m tjockt nedanför slaggvarpet. Enligt FMIS är lagret med kolrik jord betydligt mäktigare söder om slaggvarpet. Där antas ett kolhus ha legat. Naturlig mark anades i nordöstra delen av schaktet.

Schaktet grävdes ner till slaggvarpet i övre delen av slutningen, annars bara i den kolrika jorden. Där framkom inga anläggningar. Inga ytterligare arkeologiska insatser bedöms därför nödvändiga inför det aktuella arbetsföretaget.

Sammanfattning

En arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning har gjorts inom hytt- och hammarområdet i Pålsbenning, Garpenberg 34:1. Schaktningen gjordes inför utbyggnad av befintligt fritidshus. Det skedde i kanten av ett varp med masugnsslagg men berörde bara det påförda kol/matjordslagret. Järn framställdes i Pålsbenning från medeltiden fram till mitten av 1600-talet.

Referenser

- DD, Kröningsvärd, Carl Gustaf (red.) (1842-1853). *Diplomatarium Dalekarlicum: urkunder rörande landskapet Dalarne*. Stockholm: FMIS, Fornsök, www.fmis.raa.se
- Landholm, Sanna (1999). *Nedre Bergslagen i Dalarna: en sammanställning över de bergshistoriska lämningarna i By, Folkärna, Garpenbergs och Grytnäs socknar*. Stockholm: Jernkontoret
- LMV, www.lantmateriet.se, Arkivsök
Lantmäteriverkets arkiv U51-1:1, U13-42:2
- Ortnamnsregistret, SOFI, www.sprakochfolkminnen.se/om-oss/arkiv-och-samlingar/ortnamnsregistret.html

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-10721-2016
Socken:	Garpenberg
Fornlämning, RAÄ-nr:	34:1
Fastighet:	Pålsbenning 1:2
Koordinater, mitten: (SWEREF99 TM)	N 6680553 E 563308
Höjd (RH 2000):	ca 160 m.ö.h.
Inmätning:	manuell
Utförandetid:	2016-11-11
Undersökt yta:	23 kvadratmeter
DM projektnummer:	1629
DM diarienummer:	120/16
DM foto accessionsnr:	2016 47
Arkeologisk personal:	Eva Carlsson
Projektansvarig:	Eva Carlsson

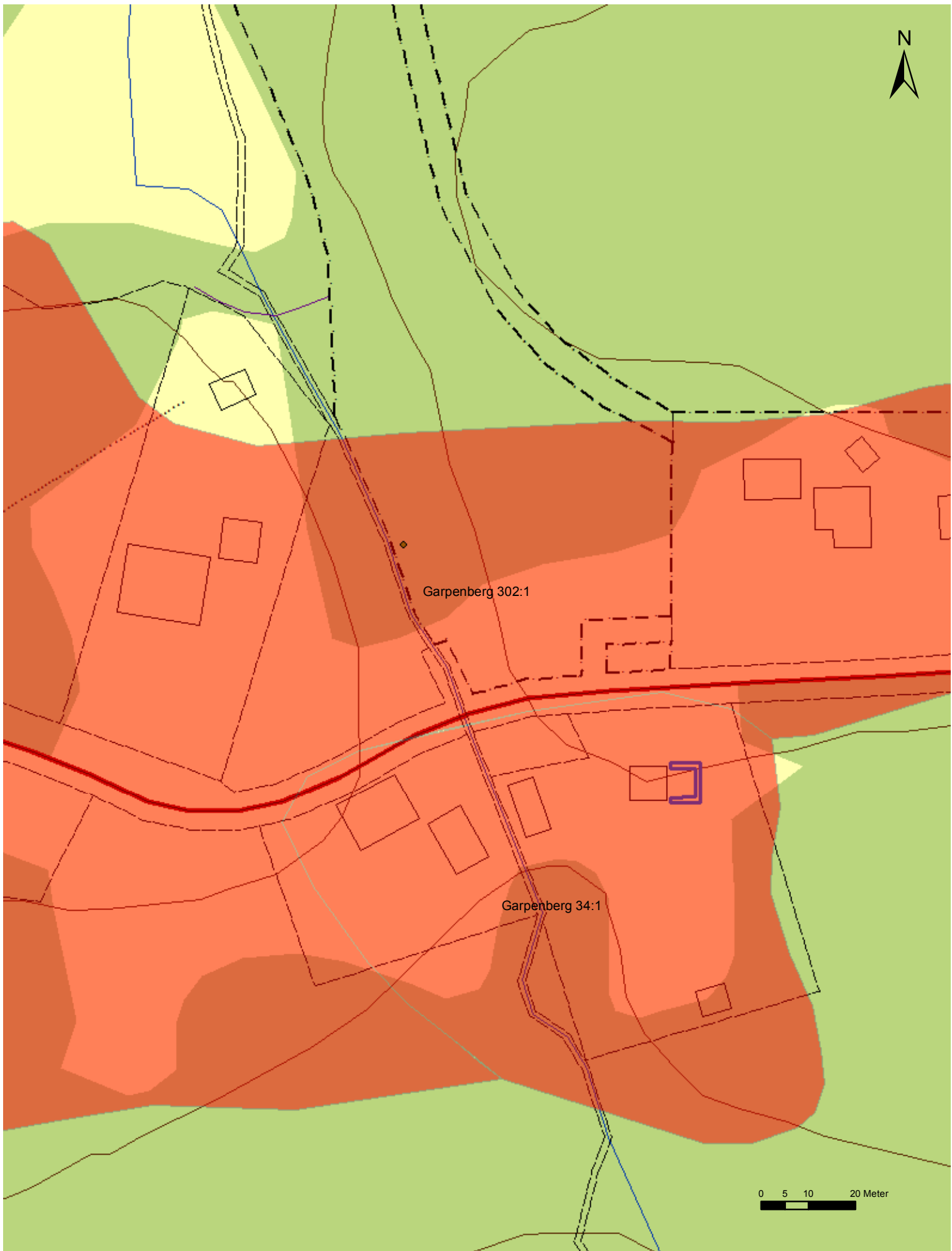
Dokumentationsmaterialet bestående av 2 foton och en shape-fil förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor

- Bilaga 1. Översiktskarta
- Bilaga 2. Schaktplan

Bilaga 1. Utdrag ur topografiska kartan. Undersökningsområdet är beläget inom den blå cirkeln. Skala 1:50 000.

Bilaga 2. Schaktet på östra sidan av fritidshuset är markerat med blått. Det grävdes inom hytt- och hammarområde Garpenberg 34:1. Skala 1:1000.